

UDK: 069; 94(575.1))

Elyorjon JALILOV,
Tadqiqotchi, Milliy rassomlik va dizayn instituti, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: elyor1982@umail.uz, <https://orcid.org/0009-0002-1242-5033>

PhD Sh.Abdulloyev taqrizi asosida

MUSTAQILLIK YILLARIDA DAVLAT VA NODAVLAT MUZEYLARINING TASHKIL ETILISH BOSQICHLARI VA INSTITUTSIONAL O'ZGIRISHLAR

Аннотация

Maqolada mustaqillik yillarida O'zbekistonda davlat va nodavlat muzeylarining tashkil etilishi bosqichlari, ularning institutsional o'zgarishlari va madaniy merosni asrash borasidagi davlat siyosatining ta'siri tizimli ravishda tahlil etilgan. Shuningdek, muallif tomonidan muzey tarmog'ini shakllantirish, ularni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, huquqiy asoslarini mustahkamlash hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari yoritilgan. Maqolada muzeylarning tarixiy-madaniy merosni asrash, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va ilmiy-ma'rifiy markaz sifatidagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Muзей, nodavlat muzey, institutsionallashtirish, madaniy meros, davlat siyosati, muzey tarmog'i, ekspozitsiya, ma'naviy tarbiya.

ЭТАП ОРГАНИЗАЦИИ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ МУЗЕЕВ В ГОДИ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В статье систематически проанализированы этапы организации государственных и негосударственных музеев в Узбекистане в год независимости, их институциональные изменения и влияние государственной политики в области сохранения культурного наследия. Также автором освещены вопросы формирования музейной сети, их совершенствования на основе современных требований, укрепления правовых основ и внедрения цифровых технологий. В статье раскрыта роль музеев в сохранении историко-культурного наследия, воспитании молодого поколения в духе патриотизма и в качестве научно-просветительского центра.

Ключевые слова: Музей, негосударственный музей, институционализация, культурное наследие, государственная политика, музейная сеть, экспозиция, духовное воспитание.

STAGES OF ORGANIZATION AND INSTITUTIONAL CHANGES OF STATE AND NON-STATE MUSEUMS IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Annotation

The article systematically analyzes the stages of organization of state and non-state museums in Uzbekistan during the years of independence, their institutional changes, and the impact of state policy in the field of cultural heritage preservation. The author also highlights the issues of forming the museum network, improving them based on modern requirements, strengthening the legal framework, and introducing digital technologies. The article reveals the role of museums in preserving historical and cultural heritage, educating the younger generation in the spirit of patriotism, and acting as a scientific and educational center.

Keywords: Museum, non-state museum, institutionalization, cultural heritage, state policy, museum network, exposition, spiritual education.

Kirish. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy yangilanishlarning tarixiy asoslarini yaratish, milliy qadriyatlar, an'analar hamda boy madaniy merosni tiklash va keng targ'ib qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Istiqlolning ilk davridan boshlab sobiq tuzum mafkurasining ta'sirini bartaraf etish, unutilgan tarixiy qadriyatlarni xalq ongiga singdirish hamda san'at va madaniyat sohasini tubdan isloh qilish borasida tizimli institutsional o'zgarishlar amalga oshirildi. Ushbu jarayonlarni muvofiqlashtirish maqsadida Madaniyat ishlari vazirligi tashkil etilib, uning oldiga O'zbekiston xalqining ma'naviy madaniyati hamda san'atini qayta tiklash va rivojlantirish vazifalari yuklatildi [1]. Xususan, respublikada muzey ishlarini rivojlantirish, muzey fondlarini boyitish, madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish borasida muhim davlat dasturlari hayotga tatbiq etildi [2]. Natijada muzeylar oddiy eksponatlarni saqlaydigan maskan emas, balki yosh avlodni vatanparvarlik va milliy

qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydigan muhim ilmiy-ta'limiy hamda madaniy markaz sifatida shakllanib bormoqda.

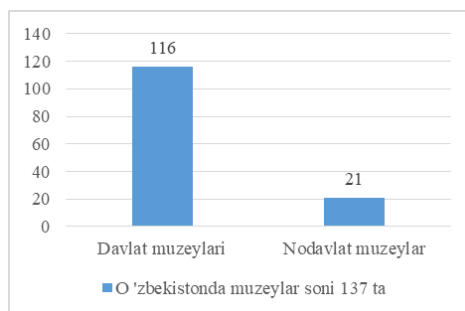
Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda muzeylar tizimini takomillashtirish, ularning institutsional asoslarini mustahkamlash hamda tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash masalalari mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida keng yoritilgan. Bu borada O'zbekistonlik olimlardan A. Hasanov [3] o'z ilmiy ishqolarida muzeylarning milliy o'zlikni anglash va ma'naviy tarbiyadagi o'rni alohida ta'kidlab, milliy davlatchilik tarixini targ'ib qilishda muzey ekspozitsiyalarining ahamiyati yuqori ekanligini ilgari surgan. Shuningdek, Sh. Ubaydullaev [4] o'z tadqiqotlarida muzeylarni boshqarish tizimini takomillashtirish, ularning huquqiy me'yorlarini boyitish va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini tahlil qilgan bo'lsa, M. Yusupova [5] muzeyshunoslik sohasidagi zamonaviy yondashuvlar va muzey fondlarini boyitish mexanizmlariga to'xtalib o'tgan. D. Karimova [6] esa mamlakatimizda nodavlat muzeylarning tashkil etilishi, xususi

tashabbuslarning muzey tarmog'ini kengaytirishdagi o'rni hamda madaniy turizmni rivojlantirish omillarini ilmiy jihatdan asoslab bergan. B. Rahmonov o'z navbatida muzey ekspozitsiyalarini tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalari va multimedia vositalarini qo'llash tajribasini tahlil qilgan bo'lib, T. Sadiqov [7] muzeylar faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solish hamda ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash masalalariga e'tibor qaratgan. Xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy qarashlarida ham muzeylarning institutsionallasuvi, ularning ijtimoiy vazifalari va global tendensiyalar keng muhokama qilingan. Mashhur muzeysunos olim T. Yu. Yureneva [8] o'z fundamental asarlarida muzeyni jahon madaniyatidagi o'rni, uning tarixiy evolyusiyasi va turli mulkchilik shakllaridagi muzeylarning rivojlanish qonuniyatlarini chuqur tahlil qilgan. D. A. Ravikovich [9] esa muzey tarmog'ining shakllanish jarayonlari, uning hududiy va funksional tuzilmasi hamda ijtimoiy funksiyalari nazariyasini ishlab chiqqan. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlari bilan tanilgan britanlik olim P. Vergo [10] muzeylarning ta'limiy va ilmiy-tadqiqotchilik salohiyatini oshirish, tomoshabinlar bilan ishlashning yangi marketing mexanizmlarini joriy etish muhimligini ta'kidlaydi. Amerikalik tadqiqotchi S. Pirs [11] o'z navbatida muzey ashyolarini hujjatlashtirish, kolleksiyalarni ilmiy o'rganish va madaniy merosni asrashning nazariy asoslarini yoritgan. Shuningdek, fransuz olimlaridan H. Dekatt [12] muzey menejmenti va nodavlat muzeylarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash masalalarini tadqiq etgan bo'lsa, germaniyalik mutaxassis K. Shmidt zamonaviy muzeylarning raqamli transformatsiyasi, virtual ekspozitsiyalar va innovatsion texnologiyalarning muzey faoliyatiga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

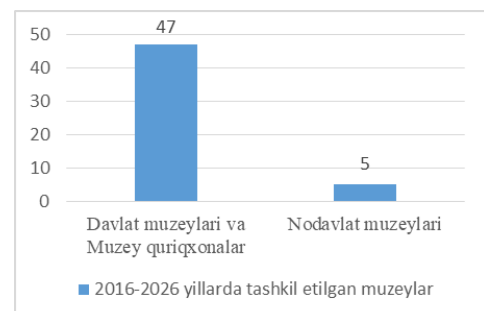
Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ilmiy tadqiqotda ilmiy bilishning tarixiy, qiyosiy-tahliliy, tizimli va institutsional usullarini o'zida mujassam etgan kompleks metodologik yondashuv qo'llanilgan. Metodologiyaning asosiy tamoyili etiboridan tarixizm tamoyili ustuvor bo'lib, u mustaqillik yillarida O'zbekistonda davlat va nodavlat muzeylarining vujudga kelishi, evolyutsiyasi va bosqichma-bosqich rivojlanish jarayonini xronologik izchillikda kuzatish imkonini

beradi. Qiyosiy-tahliliy usul turli mulkchilik shaklidagi muzey muassasalarining faoliyat xususiyatlarini qiyoslash, ularning o'ziga xos jihatlari aniqlash hamda milliy tajribani ilg'or jahon muzey menejmenti amaliyoti bilan solishtirish uchun xizmat qiladi. Tizimli yondashuv mamlakat muzey tarmog'ini davlat madaniy siyosati, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yaxlit, ko'p darajali ijtimoiy institut sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Institutsional tahlil muzeylar faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy asoslar, normativ-huquqiy hujjatlar, hukumat qarorlari va idoraviy hujjatlarni o'rganishda, shuningdek, yangi turdagi muzeylarni, jumladan, yodgorlik majmualari, taniqli arboblarining uy-muzeylari va xususiy galereyalarni tashkil etish jarayonlarini tadqiq etishda qo'llaniladi. Bundan tashqari, tadqiqotning metodologik bazasiga 1990–2026-yillar oralig'ida yangi muzeylarni tashkil etishning miqdoriy dinamikasiga oid empirik ma'lumotlarni tasniflash, statistik tahlil qilish va tavsifiy umumlashtirish, zamonaviy muzey amaliyotiga raqamli texnologiyalar, virtual ekspozitsiyalar hamda innovatsion multimedia vositalarini joriy etish usullari integratsiya qilingan. Ko'rsatilgan usullarning kompleks qo'llanilishi olingan natijalar va chiqarilgan xulosalarning yuqori darajada xolisligi, ishonchligi hamda ilmiy jihatdan asoslanganligini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda muzey tizimini rivojlantirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash hamda faoliyatini zamon talablariga moslashtirish borasida keng ko'lami institutsional o'zgarishlar amalga oshirildi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, respublikada muzeylarni tashkil etish va ularning maqomini belgilashda davlat siyosati ustuvor ahamiyat kasb etib, muzeylar oddiy eksponatlarni saqlaydigan maskan emas, balki ilmiy-ta'limiy va madaniy markaz sifatida shakllanmoqda. Hozirgi kunda O'zbekistonda jami 137 ta muzey, jumladan 116 ta davlat va 21 ta nodavlat muzeylari faoliyat yuritmoqda. Xususan, 2016–2026 yillar mobaynida 47 ta yangi muzeylar, shu jumladan 42 ta davlat muzeylari, muzey-qo'riqxonalar va 5 ta nodavlat muzeylari tashkil etildi.

1-rasm. O'zbekistonda muzeylar soni.

2-rasm. 2016-2026 yillarda tashkil etilgan muzeylar.

Muzeylarni tashkil etishda yondashuv o'zgardi. Muzeylarni tashkil etishda tarixiy-madaniy merosni asrash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, tashrif buyuruvchilar uchun qulay sharoitlar yaratish va yosh avlodga milliy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirish ustuvor ahamiyat kasb etib, muzeylar eksponatlarni saqlash joyi emas, ilmiy-ta'limiy va madaniy markaz sifatida shakllanmoqda.

Muzey tarmog'i tushunchasi muzeylarni tasniflash va boshqarish organlari uchun funksional guruhlariga ajratish, resurslarni maqsadli taqsimlash hamda ijtimoiy vazifani aniqlashtirish imkonini beradi. Zamonaviy muzeysunoslikda

muzeylar ixtisosligi bo'yicha tarixiy, badiiy, tabiiy-ilmiy, texnika, adabiyot va kompleks turlarga bo'linadi. Shuningdek, ijtimoiy vazifasi va foydalanuvchi auditoriyasiga ko'ra madaniy-ma'rifiy, ilmiy-tadqiqotchilik va ta'limiy tiplarga, hujjatlashtirish usuliga ko'ra esa kolleksiya, ansambl va memorial muzeylarga ajratiladi. Boshqaruv-hududiy asosga ko'ra ular davlat, jamoat va xususiy muzeylarga bo'linadi.

Tahlil va natijalar. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda muzey tarmog'ini rivojlantirish va huquqiy asoslarini yaratish bo'yicha izchil davlat siyosati olib borildi. Dastlabki yillardan boshlab milliy davlatchilik tarixini aks

ettiruvchi yirik muassasalar barpo etildi. Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 21-apreldagi 203-sonli va 1993-yil 1-martdagi 115-sonli qarorlari asosida O'zbekiston tarixi davlat muzeyi tashkil etildi. Shuningdek, 1999-yil 24-fevraldagi 78-sonli qarorga muvofiq muzeyda "Mustaqil O'zbekiston" ekspozitsiyasi yaratilib, mamlakatimizning jahon hamjamiyatiga kirib borishi va erishgan yutuqlari aks ettirildi. Tarixiy shaxslar va muhim sanalarni abadiylashtirish maqsadida Olimpiya shon-shuhrati muzeyi, Temuriylar tarixi davlat muzeyi, Kamoliddin Behzod memorial bog' muzeyi va Naqshbandiya tariqati muzeyi kabi maskanlar barpo etildi.

XX asr boshidagi jadid ma'rifatparvarlari va qatag'on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish borasida ham muhim qadamlar tashlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 1-maydagi farmoni hamda Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 8-noyabrda 387-sonli qaroriga asosan "Qatag'on qurbonlari xotirasi" muzeyi faoliyati yo'lga qo'yildi. 1990—2016-yillarda respublikada 45 ta yangi muzey tashkil etilib, hududlarning o'ziga xos tarixi, hunarmandchilik an'analari va buyuk allomalar merosi keng yoritildi.

Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrda 975-sonli qarori ijrosi doirasida 11 ta yangi muzey, jumladan, Jadidlar merosi davlat muzeyi, Mahmudxo'ja Behbudiy, Erkin Vohidov va Abdulla Qodiriy uy-muzeylari ochildi. Shuning bilan birga, Aloqa tarixi muzeyi, Toshkent politexnika muzeyi, Rishton an'anaviy kulolchilik tarixi muzeyi va Yulduzlar muzeyi kabi nodavlat muzeylar davlat ro'yxatidan o'tkazildi. Nodavlat muzeylar nafaqat moliyaviy mustaqilligi, balki tashrif buyuruvchilarni jalb etish usullari va zamonaviy yondashuvlari bilan ajralib turadi. Shuningdek, O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi ekspozitsiyasi raqamli vositalar va multimedia texnologiyalariga asoslangan zamonaviy muzeyshtunoslikning namunasiga aylandi.

O'zbekistonda hozirgi kunda 137 ta muzey, jumladan 116 ta davlat va 21 ta nodavlat muzeylar faoliyat yuritmoqda. 2016-2026 yillar mobaynida 47 ta muzeylar, jumladan 42 ta davlat muzeylari, muzey qo'riqxonalar, 5 ta nodavlat muzeylar tashkil etildi. Muzeylarni tashkil etishda yondashuv o'zgardi. Muzeylarni tashkil etishda tarixiy-madaniy merosni asrash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, tashrif buyuruvchilar uchun qulay sharoitlar yaratish va yosh avlodga milliy qadriyatlariga hurmat ruhini shakllantirish ustuvor ahamiyat kasb etib, muzeylar ekspozitsiyalarni saqlash joyi emas, ilmiy-ta'limiy va madaniy markaz sifatida shakllanmoqda.

Muzey tarmog'i tushunchasi muzeylarni tasniflash va boshqarish organlari uchun funksional guruhlariga ajratish, resurslarni maqsadli taqsimlash hamda ijtimoiy vazifani aniqlashtirish imkonini beradi. Zamonaviy muzeyshtunoslikda muzeylar ixtisosligi bo'yicha tarixiy, badiiy, tabiiy-ilmiy, texnika, adabiyot va kompleks turlarga bo'linadi. Shuningdek, ijtimoiy vazifasi va foydalanuvchi auditoriyasiga ko'ra madaniy-ma'rifiy, ilmiy-tadqiqotchilik va ta'limiy tiplarga, hujjatlashtirish usuliga ko'ra esa kolleksiya, ansambl va memorial muzeylarga ajratiladi. Boshqaruv-hududiy asosga ko'ra ular davlat, jamoat va xususiy muzeylarga bo'linadi.

O'zbekiston Respublikasining "Muzeylar to'g'risida"gi qonunida muzeylarga doimiy faoliyat yurituvchi notijorat madaniyat muassasasi sifatida ta'rif berilib, mulk shakliga ko'ra davlat va nodavlat muzeylari tashkil etilishi belgilangan. Ixtisoslashuviga ko'ra muzeylar asosiy fondlarni saqlash va namoyish etish muzeylariga hamda tarixiy-madaniy qo'riqxonalarga bo'linadi. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda nodavlat muzeylarning asosiy belgisi sifatida davlatdan mustaqil boshqaruv va moliyalashtirish ko'rsatiladi. Xalqaro muzeylar kengashi (ICOM) mezonlariga ko'ra, muzeyning davlat yoki xususiy ekani emas, balki uning jamiyatga xizmat qilishi va merosni saqlashi muhim hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda muzey tarmog'ini rivojlantirish va huquqiy asoslarini yaratish bo'yicha izchil davlat siyosati olib borildi. Dastlabki yillardan boshlab milliy davlatchilik tarixini aks ettiruvchi yirik muassasalar barpo etildi. Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 21-apreldagi 203-sonli va 1993-yil 1-martdagi 115-sonli qarorlari asosida O'zbekiston tarixi davlat muzeyi tashkil etildi. Shuningdek, 1999-yil 24-fevraldagi 78-sonli qarorga muvofiq muzeyda "Mustaqil O'zbekiston" ekspozitsiyasi yaratilib, mamlakatimizning jahon hamjamiyatiga kirib borishi va erishgan yutuqlari aks ettirildi. Tarixiy shaxslar va muhim sanalarni abadiylashtirish maqsadida Olimpiya shon-shuhrati muzeyi, Temuriylar tarixi davlat muzeyi, Kamoliddin Behzod memorial bog' muzeyi va Naqshbandiya tariqati muzeyi kabi maskanlar barpo etildi.

XX asr boshidagi jadid ma'rifatparvarlari va qatag'on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish borasida ham muhim qadamlar tashlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 1-maydagi farmoni hamda Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 8-noyabrda 387-sonli qaroriga asosan "Qatag'on qurbonlari xotirasi" muzeyi faoliyati yo'lga qo'yildi. 1990—2016-yillarda respublikada 45 ta yangi muzey tashkil etilib, hududlarning o'ziga xos tarixi, hunarmandchilik an'analari va buyuk allomalar merosi keng yoritildi.

Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrda 975-sonli qarori ijrosi doirasida 11 ta yangi muzey, jumladan, Jadidlar merosi davlat muzeyi, Mahmudxo'ja Behbudiy, Erkin Vohidov va Abdulla Qodiriy uy-muzeylari ochildi. Shuning bilan birga, Aloqa tarixi muzeyi, Toshkent politexnika muzeyi, Rishton an'anaviy kulolchilik tarixi muzeyi va Yulduzlar muzeyi kabi nodavlat muzeylar davlat ro'yxatidan o'tkazildi. Nodavlat muzeylar nafaqat moliyaviy mustaqilligi, balki tashrif buyuruvchilarni jalb etish usullari va zamonaviy yondashuvlari bilan ajralib turadi. Shuningdek, O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi ekspozitsiyasi raqamli vositalar va multimedia texnologiyalariga asoslangan zamonaviy muzeyshtunoslikning namunasiga aylandi.

Xulosa. Mustaqillik yillarida muzeylarni rivojlantirish va ularning faoliyatini zamon talablariga moslashtirish borasida izchil davlat siyosati olib borildi. "Muzeylar to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari hamda hukumat hujjatlari asosida madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishning mustahkam huquqiy mexanizmi shakllantirildi. Bu jarayon muzeylarni qo'llab-quvvatlash hamda ularning moddiy-texnik bazasini yaxshilashga xizmat qildi.

Ikkinchidan, mamlakatda muzeylarni boshqarishning yagona tizimi ishlab chiqilib amalda joriy etildi. Faoliyatni raqamlashtirish, elektron kataloglarni yaratish, muzey marketingini rivojlantirish hamda tashrif buyuruvchilar bilan ishlashning zamonaviy mexanizmlari yo'lga qo'yildi.

Uchinchidan, milliy davlatchilik tarixini yorqin aks ettiruvchi tarixiy muzeylar, o'zbek milliy madaniyatini keng targ'ib qiluvchi badiiy muzeylar, shuningdek, nodavlat muzeylar va xususiy galereyalarning erkin faoliyat yuritishi uchun qulay huquqiy va tashkiliy imkoniyatlar yaratildi.

To'rtinchidan, muzeylar jamiyatda milliy o'zlikni anglash, tarixiy merosni asrab-avaylash hamda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ijtimoiy institut sifatida e'tirof etila boshladi. Madaniy merosni muhofaza qilish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Beshinchidan, nomoddiy madaniy meros namunalari muzeylashtirish, zamonaviy ekspozitsiyalarni yaratishda virtual materiallardan foydalanish, shuningdek, xaritalar, tarixiy shaxslar qiyofasi, grafik elementlar va ilg'or raqamli vositalar orqali tarixiy muhitni jonlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Rishton an’anaviy kulolchiligi tarixi muzeyi faoliyatini yo‘lga qo‘yish to‘g‘risida”gi qarori. № 41, 28.01.2025 y. LexUZ.
2. Yureneva T. Yu. Muzevedenie: uchebnik dlya podgotovki kadrov visshey kvalifikatsii. M.: Institut Naslediya, 2020. 440 s.
3. Xasanov A. Muzeylar va milliy o‘zlikni anglash. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. 184 b.
4. Ubaydullaev Sh. O‘zbekistonda madaniy siyosat va muzey institutsionallashuvi. Toshkent: Akademnashr, 2022. 210 b.
5. Yusupova M. Muzeyshunoslik asoslari va fondlarni boshqarish. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 195 b.
6. Karimova D. O‘zbekistonda nodavlat muzeylar tarmog‘ining shakllanishi. // O‘zbekiston tarixi jurnali. 2023. № 2. B. 45–52.
7. Rahmonov B. Muzey ekspozitsiyalarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash tajribasi. Toshkent: Nauka i texnologii, 2024. 140 b.
8. Sadiqov T. Muzey muassasalarini boshqarish va huquqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2021. 165 b.
9. Yureneva T. Yu. Muzevedenie: uchebnik dlya podgotovki kadrov visshey kvalifikatsii. M.: Institut Naslediya, 2020. 440 s.
10. Ravikovich D. A. Formirovanie gosudarstvennoy muzeynoy seti (1917 – pervaya polovina 1960-x gg.): nauchno-metodicheskie rekomendatsii. M., 1988. 152 s.
11. Vergo P. The New Museology. London: Reaktion Books, 1989. 232 p.
12. Pearce S. M. Museums, Objects and Collections: A Cultural Study. Leicester University Press, 1992. 336 p.
13. Yureneva, T. Yu. Muzey v mirovoy kulture / T. Yu. Yureneva. – Moskva : Russkoe slovo, 2003. – 532 s.